

نقد کتاب:

معرفی ۶۳۸ مهر و طلسم عربی، فارسی و هندی موجود در موزه بریتانیا

Arabic and Persian Seals and Amulets in the British Museum
Venetia Porter

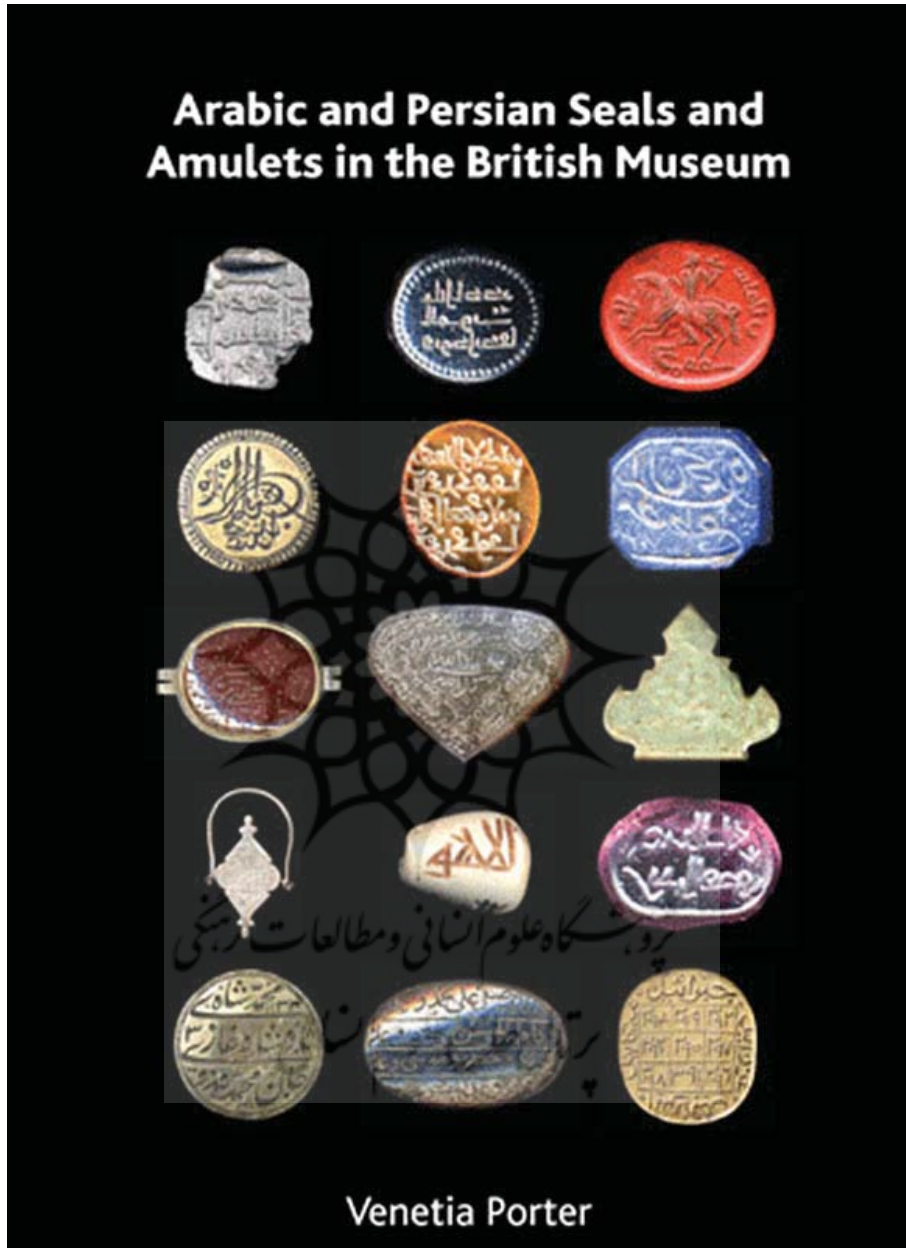
محمدجواد جدی

تردیدی نیست که معرفی مهرها و انتشار تصاویر این آثار به یادگار مانده، اهمیت ویژه‌ای دارد. در این میان شاید معرفی مهرها همراه تصاویر مطلوب آنها، نسبت به سایر آثار بازمانده، از اولویت بیشتری برخوردار باشد. اگر آثار هنری همچون معماری، مجسمه سازی، نقاشی، خوشنویسی، قالی بافی، فلزکاری و... به راحتی در مکان‌های مربوطه و موزه‌ها قابل رؤیت و مطالعه اند، مهرها به جهت اندازه‌های بسیار کوچکشان، حتی در صورت نمایش در ویتترین موزه‌ها، با چشم غیر مسلح امکان مطالعه و دقت ندارند و همان‌گونه که در مقاله‌ها، سخنرانی‌ها و کتاب‌های مهر و حکاکی در ایران^۱ و مهرها و نگین‌ها^۲ متذکر شده‌ام، تنها با تهیه تصاویر روشن و معرفی دقیق و کارشناسانه می‌توان در باره آنها به پژوهش و اظهار نظر پرداخت. اینک برای نگارنده که سال‌ها دل در گرو مطالعه و پژوهش در حوزه مهرشناسی دارد، سبب خوشحالی مضاعف است که آرزوی تماشای مهرهای موزه بریتانیا، با انتشار کتاب مهرها و طلسمات عربی/ایرانی و هندی موزه بریتانیا، دست کم با دیدن عکس آنها تحقیق یافته و همگان با تصاویر و عکس‌برداری خوب

۱. جدی، محمدجواد، مهر و حکاکی در ایران، فرهنگستان هنر، دانشگاه تبریز، پژوهشکده هنر، ۱۳۸۷.

۲. همو، مهرها و نگین‌ها، موزه آستانه قم، انتشارات زرین و سیمین، ۱۳۸۸.

نقد کتاب: معرفی ۶۳۸ مهر و طلسم عربی، فارسی و هندی موجود در موزه بریتانیا/ محمدجواد جدی

پیام بهارستان / د ۴، س ۴، ش ۱۳ / پاییز ۱۳۹۰

چاپ: ۲۰۱۱ (۲ جولای) قطع رحلی، مصور چهار رنگ، در ۲۰۲ صفحه، قیمت: ۱۱۸۰۰۰۰۰ ریال
(در نمایشگاه کتاب)

نقد کتاب: معرفی ۶۳۸ مهر و طلسم عربی، فارسی و هندی موجود در موزه بریتانیا/ محمدجواد جدی

و چاپ مناسب، به میهمانی تماشا و مطالعه این آثار فرا خواننده می‌شوند. لازم می‌دانم به سهم خود، از همه آنان که در این مهم سهمی داشته‌اند، سپاسگزاری نمایم.

تسلط من به زبان انگلیسی، به اندازه ای نیست که درباره کم و کیف متن آن اظهار نظر نمایم، اما با توریق آن، متوجه اشتباهاتی در خوانش مهرها شدم که تذکر آنها را ضروری می‌دانم، به ویژه آنکه ظاهراً این کتاب، یکصد و شصتمین کتاب از مجموعه کتاب‌های پژوهشی موزه بریتانیا محسوب می‌شود و از راهنمایی‌های تخصصی افراد دیگری جز مؤلف، چون رابرت هلند، الکساندر مورتن، شیلندرا بهانداره، جنت امبرز، نایجر میکس، مارگرت ساکس، عبدالله قوچانی، جواد گل محمدی، منیژه بیانی، شیلا بلر، شاهرخ رزمجو، جیمز آلن و... استفاده شده است. امید که این نواقص در چاپ‌های بعدی کتاب مورد توجه و تجدید نظر قرار گیرد.

نباید کتمان کنم که توقع و انتظارم از موزه کهنسال و مشهور بریتانیا، نگهداری مهرهای مهم‌تری از نظر کیفی و خیلی بیشتر از لحاظ کمی بود که اکنون ملاحظه می‌شود، چرا که برخی از مهرهای موجود در موزه، آن چنان کم ارزش و از کیفیت هنری پایینی برخوردارند که به نظر می‌رسد ضرورتی برای نگهداری آنها در موزه و حتی ذکر و درج تصویر آنها در کتاب نبوده است. از میان این دسته می‌توان به نمونه‌هایی چون مهرهای شماره: ۴۰۴-۴۴۴ و (۵۷-۵۰-۴۰) اشاره کرد؛ از این روی، ارتقاء سطح کیفی و نیز کمی مجموعه مهرهای موزه بریتانیا، ضروری به نظر می‌رسد. مجموعه مهرها و ادعیه و طلسمات موزه بریتانیا، اغلب از مجموعه سرهانزاسلون (۱۷۵۳-۱۶۶۰م) و هنری کریستی (۱۸۶۵-۱۸۱۰م) که مجموعه خصوصی وی به دوک دوم لوکاف بالاس هدیه شده و سپس در سال ۱۸۶۶م توسط موزه بریتانیا خریداری شده، تشکیل یافته است.

در خوانش مهرهای فارسی، به جز لزوم خواندن صحیح متن و توجه به معانی، رعایت آهنگ و وزن سجع مهرها نیز بسیار ضروری است و باید دقت بیشتری در رعایت آن داشت. در کتاب مورد بحث، گاه این مهم مورد کم توجهی واقع و سبب بروز اشتباهات فاحش در خوانش برخی مهرها شده است؛ برای نمونه در مهر شماره ۴۵۳ سجع: «بدل مهر علی دارد عزیز بیک» بدون اطلاع از بحر: هزج مسدس محذوف و وزن: مفاعیلن مفاعیلن فعولن، به شکل ناقص «عزیز بیک دارد مهر علی»، خوانده شده است؛ همچنین در مهرهای ۴۵۵، ۴۶۱ و ۵۲۱: سجع‌های «دارد امید شفاعت ز محمد صفی»، و «دارد امید شفاعت ز محمد حاتم»، و «دارد امید شفاعت ز محمد صادق»، بدون اطلاع از وزن سجع‌های مربوطه به صورت: «محمد صفی دارد امید شفاعت»، «حاتم دارد امید شفاعت ز محمد»، و «دارد امید شفاعت محمد صادق»، خوانده شده‌اند که هر سه مورد نادرست است. لازم به ذکر است که سجع، نوعی نثر است که در آن واژه‌های هم قافیه و مناسب به کار برده می‌شود. جرجی زیدان درباره علت شکل‌گیری آن می‌نویسد:

همین که تمدن اسلامی نضج گرفت و شعرا و نویسندگان زیاد شدند، شعر میان تمام طبقات شایع گشت و زبانزد خاص و عام گردید و در مجالس و محافل رواج یافت، به طوری که بسیاری از مردم شعر از بر می‌کردند و شعر خوان شده بودند؛ همین سبب شد که به تدریج صدای قافیه در گوش‌ها دلنواز آمد؛

نقد کتاب: معرفی ۶۳۸ مهر و طلسم عربی، فارسی و هندی موجود در موزه بریتانیا/ محمدجواد جدی

از این رو در کلمات غیر منظوم هم از قافیه‌پردازی استفاده شد و این همان است که به سجع معروف شده است. سجع‌نویسی و سجع‌پردازی در ابتدا در نثرهای کم حجم به کار می‌رفت که مطلوب نیز بود، اما پس از چندی در تألیف کتاب هم به سجع‌پردازی مشغول شدند. گفته شده نخستین کسی که سجع را شروع کرد، بدیع الزمان همدانی، مؤلف «مقامات» و متوفی سال ۳۹۸ ه.ق است. این فرضیه نیز مطرح است که او سجع نویسی را از احمد بن فارس رازی متوفی سال ۳۹۰ اکتباس کرده است.^۱

ملک الشعرا بهار، سجع ساز فارسی را خواجه عبدالله انصاری (۴۸۱-۵۳۹۶ق) می‌داند. نمونه‌های زیبایی از سجع را می‌توان در *مناجات نامه وی* دید: الهی یکتایی، بی‌همتایی، قیوم و توانایی، از شریک میرایی، اصل هر دوایی، داروی دل‌هایی، بر همه چیز بینایی، شاهنشاه فرمان‌روایی...^۲

سجع را نیز انواعی است چون: مطرف و متوازن که خود موضوعی است مستقل و مجال پرداختن به آن و همچنین پرداختن به مبحث اوزان شعری و عروض در این مختصر نیست. انتخاب ابیات و اشعار مناسب برای حک روی مهرها، ابتدا در زمان سلاطین آق‌قویونلو صورت گرفته و در سلسله صفوی از زمان شاه طهماسب مرسوم و از آن به بعد میان پادشاهان و رجال گوناگون معمول شده است. اشرف گوید:

در فکر همچو نقش نگین می‌رود فرو سجعی اگر به ظاهر سطحش کنی فکار
و در جای دیگر:

حسن خطی بر لب گل‌غدارم کرده نقش یا که سجعی بر نگین لعل یارم کرده نقش

اغلب حکاکان از هنر سجع‌سازی و ذوق و قریحه شاعری نیز بی‌بهره نبودند و به فراخور و طبع متقاضی سجع مناسب اختیار می‌کردند. آنان گاه نسب فرد، گاه اعتقادات مذهبی و هنگامی عنوان و شغل افراد را ملاک کار خود قرار می‌دادند.^۳

عدم اشاره به نوع خط مهرها را که به خطهای گوناگونی چون ثلث، نسخ و نستعلیق حکاکی شده‌اند، از ضعف‌های کتاب می‌توان بر شمرد که گاه سبب بروز اشتباهاتی در دسته‌بندی مهرها شده است. برای نمونه مهر شماره ۷۹، مهر به خط نسخ است، ولی میان مهرهای کوفی آورده شده است. مواردی از اشتباهات پیش آمده در خوانش متن مهرها، عبارتند از:

شماره	نادرست	درست
۱۱۴	متی بن حاتم....	علی بن حاتم
۳۶۵	عبدالله محمد زمان	المذنب محمد زمان
۳۷۷	علی عبده	عبده علی
۳۸۱	الا بالله و ما توفیقی	و ما توفیقی الا بالله

۱. زیدان، جرجی، *تاریخ اسلام*، ج ۳، تهران: امیرکبیر، ۱۳۳۶، ص ۱۲۹.

۲. بهار، محمدتقی، *سبک شناسی*، ج ۲، تهران: قطره، ۱۳۶۹، ص ۲۴۰ - ۲۴۲.

۳. نک: جدی، مهر و حکاکی در ایران، ص ۲۲۱ - ۲۳۴.

نقد کتاب: معرفی ۶۳۸ مهر و طلسم عربی، فارسی و هندی موجود در موزه بریتانیا/ محمدجواد جدی

توکل علی خالقی	توکل علی خالقی یا علی	۳۸۶
(۴ بار از چپ و ۴ بار از راست)		
توکل علی الله مانند شماره ۳۹۹	الله توکل	۳۹۷ و ۳۹۸
عز لا یموت	نعم(؟) هو حی لایموت	۴۰۵
۴۳۶ نیمی از دو بیت شعر اطراف به علت شکستگی و تراش افتاده است (مصرع‌های دوم هر دو بیت). کامل این دو بیت چنین است:		
ای بار خدا به حق هستی [شش چیز مرا ودد فرستی]		
ایمان و امان و تندرستی [علم و ادب و فراخ دستی]		
همچنین در بیت دوم «آسان» نادرست و «ایمان» درست است		
حاج احمد بن حسین یابدارید	یا حسین باد ز اقبال الملک حاج احمد	۴۴۶
ز اقبال الملک		
آقا میرزا[...]	پیرو دین نبی آقا میرزا	۴۴۹
؟	به زبان ترکی: لطفکه مظهر اوله	۴۵۲
	یارب حاجی سید محمد	
عزیز بیک دارد مهر علی	بدل مهر علی دارد عزیز بیک	۴۵۳
محمد صفی دارد امید شفاعت	دارد امید شفاعت ز محمد صفی	۴۵۵
عبده محمد زمان افوض امری...	افوض امری ... عبده محمد زمان	۴۵۷
حاتم دارد امید شفاعت ز محمد	دارد امید شفاعت ز محمد حاتم	۴۶۱
؟	بنده آل محمد مصطفی	۴۶۳
حبیب است خاک پای محمد	خاک پای محمد است حبیب	۴۶۵
؟	صح نورالله	۴۷۶
بنده بدل مهر نبی خدا مراد	کنده بدل مهر نبی خدا مراد	۴۸۳
؟	یارب گناه ما بخش لطفیل فقیر(به زبان ترکی)	۴۹۵
عبدالراجی بن شیر	عبده الراجی شیرین B۴۹۶	
یا احسن المجاوره یا واسع المغفره	یا حسن التجاوز یا واسع المغفر	۵۰۳
دارد امید شفاعت محمد صادق	دارد امید شفاعت ز محمد صادق	۵۲۱
ابن غلامحسین اصغر	اصغر ابن غلامحسین	۵۳۶
سهراب باصری	سهراب باصری(ب و ی به شکل ادقیمی آمده)	۵۵۰
تکراری هستند و به احتمال تصویر ۵۷۴ نیامده باشد.		۵۷۳ و ۵۷۴
هوالله قل اللهم مالک...	قل هوالله مالک الملک اللهم...	۵۸۶
فتاح پرو دین محمد	پیرو دین محمد فتاح	۵۹۹

نقد کتاب: معرفی ۶۳۸ مهر و طلسم عربی، فارسی و هندی موجود در موزه بریتانیا/ محمدجواد جدی

والاکرام یا غنی یا ضار	یا غنی الاکرام و یا رضا	A1- 14
یا غامز	یا غفار A ۳۹	
صراط علی حق؟ حق الله	صراط علی حق نمسکه A۴۷	
...آمنت بالله و رسوله [...]	آمنت بالله و کتبه انی واثق بالله و رسله A۵۱	

در خاتمه ذکر این نکته نیز ضروری است که نقد و ذکر اشکالات نامبرده از سوی صاحب این قلم هرگز به منزله نادیده گرفتن زحمات دست اندرکاران تهیه این کتاب نبوده و همان گونه که پیشتر اشاره شد صرفاً این یادآوری ها جهت ارتقاء سطح کیفی و عدم تکرار آن در تلاش های مشابه صورت گرفته است. و بخش انتهایی کتاب اطلاعات مفیدی در باره نوع و رنگ سنگها و فلزات به کار رفته و نیز روش های متداول حکاکی و حساب جمل اسماء الهی به خوانندگان می دهد، که از نقاط قوت کتاب محسوب می شود.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی